

MIF VA UNING O'RGANILISHI

Abdullayeva Maftuna Ravshan qizi

m39185479@gmail.com

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18053114>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-dekabr 2025 yil

Ma'qullandi: 22-dekabr 2025 yil

Nashr qilindi: 25-dekabr 2025 yil

KEY WORDS

Mif, mifologiya, folklor, an'ana, animizm, totemizm.

ABSTRACT

Ushbu maqolada mif atamasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Miflarning paydo bo'lishi va ularning o'rganilish jarayonlari, davrlari haqida ma'lumot berilgan. Jahon xalq og'zaki ijodi namunalarida miflarga oid amalga oshirilgan tadqiqotlar, shuningdek ularga hissa qo'shgan olim va olimlarning ilmiy faoliyatlari atroflicha o'rganilgan..

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda barcha soha va yo'nalishlar kabi folklorshunoslik fani ham keng rivojlanib, o'rganilib kelinmoqda. Folklorshunoslik o'z ichiga turli xil atama va tushunchalarni qamrab oladi. Xususan, mif va mifologiya tushunchasi. Ayni vaqtda mamlakatimiz va jahon folklorshunosligida miflarning o'rganilishi to'g'risida fikr yuritamiz. Miflar insoniyat tarixining eng qadimgi ma'naviy meroslaridan biri bo'lib, ular orqali qadimgi odamlar olamning yaratilishi, tabiat hodisalari, inson hayoti va ilohiy kuchlar haqidagi tasavvurlarini ifodalagan. Miflar xalqning dunyoqarashi, e'tiqodi va madaniy qadriyatlarini aks ettirib, jamiyat hayotida muhim tarbiyaviy va tushuntiruvchi vazifani bajargan. Shu bois miflarni o'rganish nafaqat adabiyot va folklor, balki tarix, falsafa va madaniyatni anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Mif qadimgi odamning borliq haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo'lib, koinotning yaratilishi, inson, o'simliklar va hayvonot dunyosining vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo'lishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma'budlar va ilohlar to'g'risidagi e'tiqodiy qarashlarni o'z ichiga olgan. Hali o'zini tabiatdan ajratib olmagan qadimgi odam o'z atrofidagi moddiy mavjudlikning paydo bo'lish sabablarini mifologik tasavvurlar vositasida izohlashga, tushuntirishga harakat qilgan. ¹Mifologik tasavvurlar muayyan voqelik mohiyatini xayoliy uydirma vositasida izohlasa-da, mif yaratilgan va ommalashgan joyida o'z ijodkori va ijrochilari tomonidan haqiqatda bo'lib o'tgan voqealar bayoni sifatida qabul qilingan. Miflar og'zaki hikoya qilishga, gapirib berishga, bayon etishga

¹ Mif qadimgi odamning voqelikka bo'lgan ongsiz hissiy munosabati ifodasi bo'lib, tabiat va jamiyat hayotining turli qirralari mohiyatini tushuntiruvchi eng qadimgi tasavvurlar silsilasidir Jo'rayeva D., Otajonova M., Nurullayeva S. Mif va badiiy ijod. Fan Ziyosi. 2024 10-bet

mo'ljallanganligi sababli og'zaki nasr namunalari qatoriga kiritiladi. Ularda muayyan bir qisqa syujet bayon etiladi, mo'jizaviy voqelik tafsili ustunlik qiladi. Xalq prozasining badiiy shakl tiplaridan biri bo'lgan miflar —asotirlar nomi bilan ham yuritiladi. —"Mif" so'zi aslida grekcha —"mythos" – so'z, rivoyat so'zidan olingan. Ma'lumki, jahon folklorshunosligida og'zaki nasriy asarlar mif, afsona, rivoyat, latifa va ertak janrlariga bo'lib tasniflanadi. L.M.Zemlyanovanning qayd qilishicha, amerikalik olimlar tabiiy hodisalar mohiyatini tushuntirish maqsadida aytilgan hikoyalarni mif, muayyan kishilar hayotida yoki aniq makonda ro'y bergan voqea-hodisalarning bayonidan iborat bo'lgan nasriy asarlarni afsona deb hisoblaydilar. Syujeti uydirma asosiga qurilgan hikoyalar esa ertak janriga kiritiladi. Aytuvchi va tinglovchining hikoya qilinayotgan voqeaga munosabati og'zaki nasriy asarlarning janr mansubiyatini belgilashda muhim o'rin tutadi. Mif naqliy-ma'rifiy nasr janrlaridan biri hisoblanadi

Mif va mifologiya haqidagi dastlabki ilmiy talqinlar jahonmadaniyati tarixining antik davridayoq yuzaga kela boshlagan edi. Xususan, Pifagor ta'limotiga ko'ra, mif - tabiatni falsafiy-allegorik anglash ifodasidir. Miloddan avvalgi III asrda yashagan yunon ffaylasufi Evgemer mifologik personajlarni o'tmishda yashagan tarixiy shaxslarning ilohiylashtirilgan obrazi, deb hisoblagan. Platon esa mifni voqelikning falsafiy-ramziy talini, deb baholagan. XI asrda yashagan buyuk tilshunos olim Mahmud Koshg'ariyning —Devonu lug'otit turk|| asarida mif tushunchasi —sav" so'zi bilan ifodalangan. Bu so'z qadimgi turkiylar tilida —xabar, —maqol, —qissa, —hikoya, —so'z, —nutq ma'nolarini anglatgan (—Devon, I, 122; III, 168). XVII-XVIII asrlarda mifologik tasavvurlarni ilmiy talqin qilish an'anasi yuzaga keldi. Franstuz ma'rifatparvarlaridan biri, faylasuf B.Fontenel (1657-1757) miflarni qadimgi odam tafakkurining mahsuli sifatida baholadi va insoniyat taraqqiyotining —bolalik davriga xos bo'lgan miflarni tahlil qilishga tarixiy nuqtai nazardan yondashdi. Mifologiyani tadqiq etishda birinchi marta «qiyosiy metod»ni qo'llagan B.Fontenel antik miflarni qadimgi hind asotirlari bilan qiyoslab o'rganish asnosida jahonning turli xalqlari miflari orasidagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqladi. Mif mohiyatini oydinlashtirishda XVIII asrda yashagan italiyalik olim J.Viko(1668-1744)ning miflarni —poetik nutq||ning arxaik shakli sifatida talqin qilishga asoslangan nazariyasi, shuningdek, uning —ibtidoiy ideologiya sinkretizmi, —mifning poetik tabiati, —mif – magik poeziya ekanligi haqidagi ilmiy qarashlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning yozishicha, insoniyat o'z taraqqiyotining eng quyi qatlamida fikrni imo-ishoralar, belgi-ifodalar va ramzlar vositasida bayon qilgan. Bu —til shakli o'z mohiyatiga ko'ra metaforik, ya'ni «poetik nutq» tabiatiga ega bo'lgan. Mifni talqin qilishning bu o'ziga xos nazariyasi keyinchalik mifshunos M.Myuller tomonidan ilgari surilgan —miflarni lingvistik talqin qilish konstepstiyasiga asos bo'ldi.

Vilgelm Grimm va Yakov Grimmning folkloristik tadqiqotlarida xalq og'zaki badiiy ijodiyotining qadimiy asoslari, ayniqsa, mifologiya masalalari muhim o'rin tutgan. 1835 yilda Ya.Grimmning —Nemis mifologiyasi|| nomli asari bosilib chiqdi. —Edda va —Nibelungi eposlari tahliliga bag'ishlangan bu kitobda muallif o'rta asr solnomalari hamda avliyolarning manoqiblari, ko'hna tasavvur va e'tiqodlarning folklor asarlarida, xalq urf-odatlar va marosimlari, rasm-rusum va odatlarida saqlanib qolgan qoldiq holdagi ko'rinishlarini qiyosiy tahlil qilish orqali qadimgi german miflarining ildizlarini aniqlashga harakat qilgan. Ya.Grimm mifologik tasavvurlarning maqol, matal, qo'shiq, topishmoq, afsona kabi janrlarda saqlanib qolgan izlari qadimgi germanlarning tasavvurlari va e'tiqodiy qarashlari tizimi qanday bo'lganligini aniqlashda o'ziga xos kalit rolini o'taydi deb hisoblagan. U yoki bu mifologik

tasavvurning qadimiylig darajasini oshirib ko'rsatishga urinish, afsona, ertak, topishmoq tarkibidagi mifologizmlarni —qadimgi tasavvurlar qoldig'i sifatida talqin qilishda folklor janrlarining shakllanish jarayoniga xos tarixiylig prinsipini hisobga olmaslik hamda qiyoslanayotgan hodisalarning zohiriy mutanosibligiga berilib ketish kabi kamchiliklaridan qat'iy nazar Ya.Grimmning bu asari folklorshunoslikda katta shuhrat qozondi. Ya.Grimm tomonidan qo'llanilgan «qiyosiy mifshunoslik metodi» katta hajmdagi faktik materialni ilmiy tavsiflashga imkon berdi. Bu asar faktik materialga boyligi, metodologik asosining o'z davriga nisbatan yangiligi, mif talqiniga doir barcha ilmiy qarashlarni o'zida mujassamlashtirganligi va german miflarining tizimiy tahliliga bag'ishlanganligi tufayli uning muallifi Ya.Grimmning ilmiy konstepstiyasi folklorshunoslikda —mifologik maktab nazariyasiga asos soldi.

Muhokama va natijalar

Mif, afsona, ertaklarni sistemali to'plash va tahlil qilish ishlari bevosita —mifologik maktabning shakllanishi bilan bog'liq holda boshlandi. Bu ilmiy maktab vakillari miflarni milliy qadriyatlar tizimi va an'anaviy madaniyatning ibtidosi sifatida talqin qildilar. —Mifologik maktabning rivojlanishi natijasida XIX asrning o'rtalariga kelib folklorshunoslikda bir qator yangi nazariyalar yuzaga keldi. Jumladan, miflarni astronomik yoxud tabiiy hodisalarning allegoriyasi tarzida tasavvur qilishga asoslangan "solyar-meteorologik nazariya" yoki "shamsiy-meteorologik nazariya" (nemis olimlari —A.Kun, M.Myuller va rus olimlari —F.N.Buslaev, L.F.Voevodskiy, O.F.Miller), miflarni xalqning yovuz kuchlar va ruhlar olami to'g'risidagi tasavvurlari tizimi sifatida tushuntiruvchi "quyi mifologiya" yoki "demonologik nazariya" (nemis olimlari —V.Shvarst, V.Minxard), ruh haqidagi qarashlarni tabiatga tatbiq etish asosida yuzaga kelgan "animistik nazariya" (ingliz olimlari —E.Taylor, G.Spenser, E.Lang, nemis olimi —L.Frobenus, rus olimi —V.Klinger), miflarni tadqiq etishda adabiyotshunoslik va tilshunoslik metodlarini qo'llashga asoslangan "tarixiy-filologik nazariya" (nemis olimlari —G.Uzener, U.Vilamovist-Myollendorf, rus olimlari —F.F.Zelinskiy, E.G.Kagarov, S.A.Jebelev, N.I.Novosadskiy, I.I.Tolstoy) o'ziga xos tadqiq usullari bilan alohida ajralib turadi.—Mifologik maktab vakillarining ilmiy tadqiqotlari arxaik miflar haqidagi ilmiy tasavvurlarni boyitish, qadimgi turkiy, hind, eron, german, kelt, slavyan va boshqa xalqlar mifologiyasini keng ko'lamda o'rganish hamda xalq og'zaki badiiy ijodi asarlarini to'plash va tadqiq etish bilan bog'liq ko'pgina nazariy muammolarning hal qilinishiga asos bo'ldi. Bevosita —mifologik maktab konstepstiyalari asosida mifologiya, folklor va adabiyotni qiyosiy o'rganish yo'nalishi shakllandi.² Shuning uchun ham bu maktab ilmiy konstepstiyalari qadimgi miflarni tadqiq etishda bugungi kunga qadar muhim nazariy asos vazifasini o'tab kelmoqda.

Folklorshunoslikdagi —mifologik maktabning tadqiqotlarida ayrim chalkashliklar ham mavjud bo'lgan. Xususan, folklori haddan ziyod arxaiklashtirishga urinish; xalq og'zaki badiiy ijodiyotining kelib chiqishida tarixiy voqelikning rolini e'tiborga olmaslik, folklor san'atining barcha turlariga mif asos bo'lgan, degan qarashni ilgari surish; tarixiy shaxslar obrazi talqinidan ham mifologik tasavvurlarning izlarini izlash kabi xatoliklar shular jumlasidandir.—Mifologik maktabning metodologiyasi va, ayniqsa, uning —qiyosiy mifshunoslikka oid tadqiqotlarida aks etgan nazariy qarashlar, shuningdek, bu yo'nalish vakillarining ilmiy izlanishlari natijasida to'plangan keng ko'lamli faktik materiallar keyinchalik folklorshunoslikda —syujetlarning ko'chib yurishi yoki —sayyor syujetlar nazariyasi nomini olgan —migrastion maktabning

² Jo'rayev M. Miflarning yozma adabiyotga munosabati //O'zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 1980.B.41-45

shakllanishiga asos bo'ldi. Dunyo folklorshunosligidagi naturmifologik yoki naturalistik nazariya tarafdorlari mifni tabiat hodisalari haqidagi qadimgi tasavvurlar majmui deb tushunadilar. Ularning fikricha, qadimgi odamning tabiat haqidagi ibtidoiy e'tiqodiy ishonchlari dastlabki mifologik tasavvurlar tizimining asosini tashkil etadi. Antropologik nazariya tarafdorlari E.Teylor, G.Spenser, E.Long va boshqalarning fikricha, miflar animistik ishonchlar zaminida shakllangan. J.Frezer esa mifologik tasavvurlarning asosini animistik tasavvurlar emas, magiya tashkil etadi, deb hisoblaydi. S.G.Xuk, D.Xarrison, G.Merri kabi olimlarning fikricha, qadimgi miflar ibtidoiy rituallar, ya'ni marosimlarning so'z vositasida ifodalangan shaklidir. L.Levi-Bryul mifning qadimgi diniy e'tiqodlar bilan mushtarakligini aniqlagan.adqiq etish orqali olib kirdi.O'zbek folklorshunosligida miflarni tadqiq etish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Xususan, mifologiyaning o'zbek xalq dostonlari syujet qurilishi va obrazlar silsilasida tutgan o'rni G'.Akramov tomonidan tadqiq etildi. Uning —O'zbek xalq dostonlarida mifologiya (1980) mavzuidagi yirik tadqiqoti mif va epos munosabati masalasini —Go'ro'g'li turkumiga mansub dostonlardagi mifologik obrazlar tahlili misolida o'rganishning ajoyib namunasi hisoblanadi. Ertak va dostonlarda mifologiyaning saqlanib qolishi dostonlarning qadimiyligi hamda xalq tasavvurida mifologik tushunchalarning yashovchanligi bilan belgilanishini ilmiy nazariy jihatdan asoslab bergan tadqiqotchi totemistik, animistik va manistik (ajdodlar homiyligi to'g'risidagi) mifologiyaning o'zbek folkloridagi talqinlarini keng ko'lamda o'rgandi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, miflar — insoniyat tafakkurining eng qadimgi shakllaridan biri bo'lib, ular odamlarning olam, tabiat va hayot haqidagi dastlabki tasavvurlarini aks ettiradi. Miflar orqali qadimgi jamiyatlar noma'lum hodisalarni tushuntirgan, axloqiy me'yorlarni belgilagan va o'z madaniy qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazgan. Ular nafaqat tarixiy manba, balki adabiyot, san'at va xalq og'zaki ijodining muhim asosi hisoblanadi. Shuning uchun miflarni o'rganish insoniyat madaniyati va dunyoqarashini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jo'rayev M. Shomusarov Sh. O'zbek mifologiyasi va arab folklori. - T. :Fan, 2001.
2. O'rayeva D., Otajonova M.,Nurullayeva S. Mif va badiiy ijod. Fan Ziyosi nashriyoti. 2024.
3. Jo'rayev M. Miflarning yozma adabiyotga munosabati//O'zbek tili va adabiyoti. - Toshkent, 1980.
4. Jo'rayev M., Narziqulova M. Mif, folklor va adabiyot-Toshkent. 2006.
5. Jo'raqo'lov U. Mif va ijodiy jarayon. - Toshkent :Fan, 2006.